

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто концептуальні підходи до структурної класифікації системи національної безпеки. Зазначено, що для вирішення цієї проблеми потрібні насамперед фундаментальні теоретичні напрацювання, в першу чергу, пов'язані з розробкою концептуально-понятійного апарату. Зазначено, що структура системи національної безпеки є, в кінцевому підсумку, рухом елементів цілого, результатом її організації.

Ключові слова: система національної безпеки, структура, елементи, закон, зв'язок.

Проанализированы концептуальные подходы к структурной классификации системы национальной безопасности. Определяется, что для решения этой проблемы необходимы, в первую очередь, фундаментальные исследования, связанные с разработкой понятийно-категориального аппарата. Определено, что структура системы национальной безопасности в конечном итоге выступает как движение элементов целого, результатом ее организации.

Ключевые слова: система национальной безопасности, структура, элемент, закон, связь.

The conceptual approaches to the structural classification of national security is analyzed. Determined that for the solution of this problem requires, first of all, the fundamental research related to the operation time concepts and categorical apparatus. It was determined that the structure of the national security system in final result is the movement of elements of the whole, the result of its organization.

Key words: national security, structure, element, law, communications.

Проблема визначеності структурної класифікації системи національної безпеки посідає досить значне місце у сучасних наукових дослідженнях загальної теорії національної безпеки. Розглядаючи цей аспект, слід зазначити, що для вирішення тієї чи іншої проблеми, необхідні насамперед фундаментальні теоретичні напрацювання, в першій чергу пов'язані з розробкою концептуально-понятійного апарату. Ця вимога стосується не тільки наукових напрацювань, вона ще потребує створення нормативно-правової бази, яка б містила чіткі теоретично обґрунтовані визначення основних термінів і понять відповідної тематики.

Враховуючи зазначений аспект і виходячи із предмета нашого дослідження, особливо актуальною постає саме проблема, пов'язана зі структурною класифікацією системи національної безпеки. Розв'язання цієї проблеми має велике значення в процесі організації та забезпечення національної безпеки. Важливим також є і те, що будь-яка структурна класифікація є досить умовною і напрацьовується відповідно до мети і поставлених завдань.

Проведений нами аналіз наукових досліджень, присвячених цій проблематиці, засвідчує, що у більшості робіт, які представлені вітчизняними та зарубіжними вченими, зазначена проблема розглядається поза межами єдиного уніфікованого методологічного підходу до структурної класифікації системи національної безпеки.

Розглядаючи існуючу систему поглядів на проблему структурної класифікації системи національної безпеки серед російських вчених, слід зазначити, що відомий дослідник цієї проблематики А.В. Возженіков на підставі Закону Російської Федерації «Про безпеку» (1992 р.) залежно від місця знаходження джерела небезпеки здійснює відповідну типологізацію. Зокрема, зазначений автор розглядає два типи системи національної безпеки: внутрішню і зовнішню. В основу такого поділу, на думку А.В. Возженікова, слід покласти

територіальні кордони між державами. Поряд із цим автор звертає увагу на те, що в умовах глобалізації та інтернаціоналізації суспільного життя межі між внутрішньою і зовнішньою безпекою досить розмиті, а багато загроз (міжнародний тероризм, наркобізнес, екологічні та природні катастрофи) часом важко прив'язати до якогось конкретного джерела. Тим не менш, такий поділ видається дуже слушним з практичної точки зору, оскільки насамперед дає змогу чітко класифікувати ті чи інші концептуальні підходи до вирішення проблем забезпечення національної безпеки¹. Крім цього, російський вчений вважає, що крім виокремлення в структурі системи національної безпеки двох типів (внутрішньої і зовнішньої) безпеки, важливого значення набуває її класифікація за видами безпеки. Цей підхід, на його думку, сприятиме напрацювання конкретнішої політики та стратегії забезпечення національної безпеки.

Ряд інших російських вчених — В.Г. Гельбрас, Н.А. Сімонія, А.В. Makeєв, С.В. Смутьський — досліджуючи проблему класифікації системи національної безпеки, зазначають, що наявні її декомпозиції (види, сфери, складові) можуть бути визнані з досить високою долею умовності внаслідок недостатніх досліджень цієї проблематики².

Серед українських вчених, що досліджують ці проблеми, також немає єдності у поглядах щодо диференціації системи національної безпеки і, зокрема, її класифікації. Ми усвідомлюємо, що окремі точки зору носять і повинні мати дискусійний характер. Водночас не слід нехтувати і тим фактом, що ця проблема зачіпає певний зріз і потребує наукових напрацювань, які б мали методологічний вимір. Розглядаючи цей аспект у контексті досліджень українських вчених, слід відзначити, що більшість наукових робіт не містить комплексного системного дослідження структурної класифікації системи національної безпеки³.

Відомий український вчений В.А. Ліпкан, досліджуючи теоретичні основи та елементи національної безпеки, зокрема проблеми формування системи національної безпеки, розглядає її як органічну сукупність структурно розчленованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що виконують функції безпеки і створюють деяку цілісну єдність, що володіє новими, інтегративними властивостями, які не зводяться до суми властивостей окремих елементів⁴. В інших своїх дослідженнях вчений, спираючись на запропонований ним же метод синергетики як фундаментальний при дослідженні тих чи інших проблем національної безпеки, зокрема структури системи національної безпеки, пропонує розглядати її у контексті певних підсистем, пластів і рівнів⁵.

Цікавими постають також дослідження інших вітчизняних вчених, зокрема Н.Р. Нижник, Г.П. Ситника, В.М. Олуйка, М.П. Вавринчука, які на підставі структурно-функціонального аналізу та використовуючи системний підхід при дослідженні системи національної безпеки відзначають, що взаємозалежність і зв'язок інтересів детермінують її структуру⁶. Виходячи із внутрішніх властивостей системи національної безпеки, автори розглядають її структуру як сукупність взаємопов'язаних елементів (складових). Аналізуючи структуру системи національної безпеки, зазначені вчені акцентують увагу на тому, що вона включає в себе і декілька підсистем, одночасно виступаючи підсистемою вищого порядку — субрегіонального, регіонального та глобального рівнів. Проведений українськими вченими науковий аналіз цієї проблематики надав їм змогу прийти до висновку про те, що мова йде про діалектично взаємопов'язані підсистеми системи національної безпеки, які визначають стратегічні напрями та принципи її забезпечення. До таких підсистем вони відносять: безпеку людини, суспільства, держави; визначення раціонального, тобто необхідного та достатнього складу сил і засобів забезпечення національної безпеки, їх взаємодії, принципів, форм, методів, способів та основних напрямів використання; механізму відпрацювання, прийняття та реалізації управлінських рішень на загальнодержавному та регіональних рівнях відносно виявлення, попередження, адекватної протидії та ліквідації наслідків загроз національній безпеці⁷.

Ряд інших українських вчених — О. Дзьобань, О. Соснін — досліджуючи теоретичні аспекти зазначеної проблематики, зазначають, що для методологічно правильного вибору варіанта розуміння сутності структури системи національної безпеки необхідне використання системних і комплексних методів дослідження проблем гарантування безпеки особистості, суспільства й держави, де доцільним, на їхню думку, є використання діалектичного й синергетичного підходів у їх поєднанні і взаємодоповнюваності⁸. Автори на підставі проведеного аналізу приходять до висновку, що оскільки гарантування національної безпеки є системним феноменом, то доцільно вести мову про підсистему елементів складових системи національної безпеки⁹.

Цікавими у цьому аспекті є погляди іншого українського вченого О. Бодрука, який вважає, що найбільш плідним є підхід, що дає змогу досліджувати безпеку як складну систему взаємопов'язаних складових — економічних, політичних, соціальних, екологічних, інформаційних, демографічних, воєнних тощо¹⁰. Водночас автор, використовуючи системний підхід при дослідженні проблем національної безпеки як складного соціального явища, виокремлює і низку інших складових системи національної безпеки. Зокрема, враховуючи систему зв'язків, їхню специфіку та умови, що забезпечують їх нормальне функціонування, вчений розглядає також зовнішню та внутрішню складові системи національної безпеки¹¹.

Аналізуючи репрезентовані вище наукові підходи, позиції та бачення як російських, так і українських вчених стосовно структури системи національної безпеки слід насамперед відзначити, що у методологічному аспекті вони є дещо схожими, з одного боку, а з іншого — таке розмаїття думок свідчить і про те, що існує певна несформованість категоріально-понятійного апарату у сфері досліджень національної безпеки.

Вочевидь, досліджуючи структуру системи національної безпеки, не можна обминути й питань, пов'язаних з її теоретико-методологічним аспектом.

Поняття «структура» відображає форму розташування елементів і характер взаємодії її сторін та властивостей. Саме поняття «структура» дає можливість з'ясувати, по-перше, чому якість цілого відрізняється від суми якостей її складових елементів; і, по-друге, якість системи залежить від розташування її елементів¹².

Розглядаючи діалектику елементів і структуру системи національної безпеки, слід зазначити, що вони органічно взаємопов'язані. Так, характер зв'язку між елементами, що утворюють ціле, система їх відношень у межах цілого, з одного боку, залежить від природи елементів, їхніх властивостей, їхніх якості та кількості, а з іншого, — якість елементів, їхні властивості, місце, роль і значення в цілому залежать від системи зв'язків, у яких вони знаходяться, від структури цілого. Зміна елементів, що складають те чи інше ціле, їхні кількість і якість обумовлюють зміну самої структури. Поява нової структури зумовлює відповідні зміни її елементів, їхніх властивостей, якісних і кількісних характеристик.

Взаємозв'язок елементів і структури системи національної безпеки становить діалектичну єдність протилежностей, де її елементи мають тенденцію постійно змінюватися, а її структура залишатися сталою, незмінною. На певній стадії розвитку цього протиріччя, коли посилюється невідповідність структури її елементам, які змінилися, і що робить її несумісною з ними, внаслідок чого відбувається злам старої структури та становлення нової¹³. Формування нової структури знаменує собою перехід того чи іншого матеріального утворення у новий якісний стан та вищу ступінь свого розвитку. Слід зазначити, що і тут знаходять свій прояв саме ті самі закономірності, що притаманні в процесі взаємодії змісту і форми. І це не випадково, оскільки елементи становлять зміст, складають найважливішу її сторону, структура виступає у якості форми (внутрішньої її сторони). Діалектика взаємозв'язку елементів і структури системи національної безпеки становить, таким чином, конкретизацію діалектики змісту та форми.

У процесі дослідження структурної класифікації системи національної безпеки слід відзначити, що в основу будь-якої класифікації необхідно покласти найбільш суттєві та

спільні ознаки. Серед таких ознак, як свідчать сучасні дослідження, необхідно виділити: місце знаходження та характер загроз; об'єкти безпеки; сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави.

Виходячи із місця знаходження та характеру загроз систему національної безпеки бажано умовно поділити на два типи: внутрішню і зовнішню безпеку. Хоча в умовах глобалізації та інтернаціоналізації усіх сторін суспільних відносин межа між внутрішньою і зовнішньою безпекою досить розмита, а чималу кількість загроз (міжнародний тероризм, наркобізнес, природні катаклізми) інколи дуже важко прив'язати до якогось одного конкретного джерела. Тим не менш, такий поділ, на нашу думку, виглядає досить доречним з практичної точки зору, оскільки він надає можливість, перш за все, здійснювати чітку класифікацію тих чи інших підходів до вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки. Крім цього, поділ на внутрішню і зовнішню безпеку необхідний і для усвідомлення того, що при забезпеченні внутрішньої безпеки потрібні зовсім інші методи, форми, засоби, аніж при забезпеченні зовнішньої безпеки.

В Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06. 2003 р. відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України визначені основні правові засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Аналізуючи зміст цього закону у якості правових основи національної безпеки Української держави, необхідно зазначити, що законодавець не дав визначення самого поняття «система національної безпеки», відсутнє чітке тлумачення її структури та принципів класифікації з питань безпеки залежно від місця знаходження та характеру загроз, об'єктів безпеки та сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави. Коментуючи цей аспект, слід звернути увагу на те, що саме відсутність досліджень з цієї проблематики і спричинила, на нашу думку, те, що ці аспекти не знайшли свого відображення на законодавчому рівні. Більше того, практика сьогодення переконливо свідчить про те, що за обставин, коли авторами здійснюється дроблення родового поняття за видами безпеки, тих чи інших наукових дослідженнях, а в засобах масової інформації існує безліч тлумачень цієї класифікації, то це призводить, на жаль, до певної неузгодженості та плутанини.

Зокрема, в ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) законодавець, не дотримуючись певних принципів структурної класифікації системи національної безпеки, визначає загрози національним інтересам і національній безпеці України, що існують у тих чи інших сферах. Аналізуючи положення, які знайшли своє законодавче закріплення в зазначеній статті, необхідно визначити, що законодавець визначає загрози у наступних сферах: зовнішньополітичній, державної безпеки, воєнній, державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній. Такий підхід, на нашу думку, є не досить виправданим, оскільки, спираючись на таке бачення, неможливо визначити, а тим більше передбачити й інші сфери на законодавчому рівні, де можуть виникнути як реальні, так і потенційні загрози національній безпеці. Більше того, досить проблематичною є точка зору законодавця, який виділив загрози національним інтересам і національній безпеці України і у сфері державного кордону. На нашу думку, така констатація загроз у воєнній сфері та сфері державного кордону не є виправданою, оскільки загрози у сфері державного кордону належать до ширшої воєнної сфери.

Таким чином, структура будь-якої системи, у тому числі й системи національної безпеки, є в кінцевому підсумку рухом елементів цілого, результатом її організації. І в цьому сенсі вона виступає законом зв'язку її елементів, іншими словами — завдяки своїй структурі система національної безпеки репрезентує себе та існує у відносно незмінюваному вигляді певний час.

1. *Общая теория национальной безопасности: Учебник / Под. общ. ред. А.А. Прохорова.* — М.: Изд-во РАГС, 2005. — С. 38. 2. *Макеев А.В.* Политика и безопасность: взаимосвязь и соотношение // Вестник МГУ. — 1998. — № 1. — (сер. 18). — С. 129-138; *Место и роль государства в догоняющем развитии: Монография / Авт. кол.: В.Г. Гельбрас, Н.А. Симония, В.М. Сумской и др.* — М.: ООД ИМЭМОРАН, 1999. — 94 с. 3. *Ліпкан В.А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. — К.: Текст, 2003. — 600 с.; *Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П.* Національна безпека України: теорія і практика: Навч. посіб. / За заг. ред. Г.П. Ситника. — Хмельницький; Київ: Кондор, 2007. — 616 с.; *Дзьобань О., Соснін О.* Теоретичні основи національної безпеки України: Навч. посіб. — К.: Освіта України. — 2009. — 384 с. 4. *Ліпкан В.А.* Цит. праця. — С. 358. 5. *Ліпкан В.А.* Національна безпека України: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2008. — С. 18. 6. *Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П.* Цит. праця. — С. 198. 7. Там само. 8. *Дзьобань О., Соснін О.* Цит. праця. — С. 193. 9. Там само. — С. 194. 10. *Бодрук О.С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. — К.: НУПМБ, 2001. — С. 33. 11. Там само. — С. 41. 12. *Материалистическая диалектика как научная система / Под ред. проф. А.П. Шептуника.* — М.: Изд-во Моск ун-та, 1983. — С. 202. 13. *Егоров А.А.* Возможность и структура // Современные проблемы материалистической диалектики. — М., 1971. — С. 124.